

I

Η σχέση γλώσσας και κόσμου προσφέρει συχνά ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα του γνωστού διλήμματος για το ποιος προηγείται: η κότα ή το αυγό; Γύρω από αυτό το ερώτημα αναπτύχθηκαν μυθολογίες, αντιπαρατέθηκαν φιλοσοφικές θεωρίες και αναμετρήθηκαν γλωσσολογικές απόψεις. Το ερώτημα μπορεί να φαίνεται απλό στην παροιμιακή του εκδοχή, στην πραγματικότητα ωστόσο φιλοξενεί την αγωνία του ανθρώπου να εντοπίσει την πρώτη αρχή πάνω στην οποία στηρίχθηκε η ιστορία του και από την οποία εκπορεύτηκε ο πολιτισμός του. Όπως όλα τα ερωτήματα περί απαρχών, έτσι και αυτό ενίσχυσε τη μεταφυσική επίνευση και τροφοδότησε την ιδεολογική φαντασίωση. Το ερώτημα για την καταγωγή της γλώσσας συνήθως δεν υπήρξε ένα ερώτημα απλής ιστορικής περιέργειας, αντίθετα, υπηρέτησε καθολικότερα αιτήματα του εκάστοτε κοινωνικού βίου τα οποία προβλήθηκαν αναδρομικά στο σώμα της ή στήριξε φιλοσοφικά συστήματα ως το ύψιστο παράδειγμα θεωρητικής αυτοσυνείδησης και επιστημολογικής αυτοθεώρησης.

Ξεχωριστό κείμενο στην παράδοση αυτή είναι βέβαια ο πλατωνικός *Κρατύλος* που θεμελίωσε τη φιλοσοφική ενασχόληση με το ερώτημα αν η γλώσσα υπάρχει έναντι των πραγμάτων *κατά φύσιν* ή *κατά νόμον*. Μετά από αυτόν τον διάλογο και έως σήμερα η γλώσσα έγινε η λυδία λίθος για την άσκηση της θεωρητικής σκέψης και για την εγκυρότητα του λόγου γενικότερα, ιδιαίτερα όταν πρόκειται να λειτουργήσει αναστοχαστι-

κά. Ο αναστοχασμός φωλιάζει στο κέντρο της γλώσσας, γιατί εκ των πραγμάτων η γλώσσα δεν μπορεί να θέσει κανένα ερώτημα χωρίς ταυτόχρονα να θέσει υπό ερώτηση τον ίδιο της τον εαυτό ή μάλλον χωρίς να τεθεί υπό αμφισβήτηση *και αυτό που λέει και αυτό που λέγεται*. Είναι συνάμα αιτία και αποτέλεσμα, μέσο και συνθήκη.

Από την εποχή της εμφάνισης της γραφής, πριν πεντέμισι περίπου χιλιάδες χρόνια, η γλώσσα ορίζει την κοινωνία και τον πολιτισμό του δυτικού κόσμου κατά τρόπο συστατικό. Η αργή μετάβαση από την προφορικότητα στη γραφή, και μετά η δυναμική συνύπαρξή τους, ανέτρεψε την ίδια τη σύσταση και τη σύλληψη του πραγματικού. Ο κόσμος της γραφής είναι ένας ριζικά διαφορετικός κόσμος από τον κόσμο της φωνής. Αυτή είναι η πρώτη μεγάλη επανάσταση στην ανθρώπινη επικοινωνία και στην ανθρώπινη σκέψη. Η γλώσσα, εκτός από μέσο προφορικής επικοινωνίας, έγινε βαθμιαία όχημα αναζήτησης του ιδανικού και πεδίο έρευνας για την αναζήτηση της υπόστασης των πραγμάτων. Η γραφή έφερε στην ιστορία την ισχύ του νόμου και την εξουσία της ερμηνείας. Ο κόσμος μπορεί να υπάρχει μόνον μέσα από τα κείμενα. Η γραφή δεν αντικατέστησε βέβαια τη φύση, την κατέστησε ανάγνωσμα.

Στην ιστορία του πολιτισμού το ζήτημα της γλώσσας δεν έπαψε ποτέ να απασχολεί τους ειδικούς και να ανησυχεί την εξουσία. Η γλωσσική σύμβαση δεν ήταν μια απλή σύμβαση αλλά κρίσιμο στοιχείο ταυτότητας και απόλυτο σημείο αναφοράς. Μελετώντας την ιστορία της γλώσσας μαθαίνουμε για την τύχη πολιτισμών και για το περιεχόμενο σοβαρών ρήξεων ή συγκρούσεων στο κοινωνικό-συμβολικό. Επίσης παρακολουθούμε τη διαμόρφωση αυτού που ονομάζεται «ανθρώπινο υποκείμενο» καθώς και τον συνεχή μετασχηματισμό των τρόπων, που επινοεί αυτό το υποκείμενο ώστε να καταγράφει, να επεξεργάζεται, να αποθηκεύει, και να μεταβιβάζει πληροφορίες (δεδομένα). Γύρω από τη γλώσσα στήθηκε ένα σύμπαν από εξιδανικεύσεις, αλληγορίες, συμβολισμούς, επιθυμίες και όνειρα, ένα σύμπαν που μας χρειάζεται για να κατανοήσουμε τη στρατηγική με την οποία το κοινωνικό φαντασιακό θεμε-

Ο **Δημήτρης Δημηρούλης** διδάσκει ιστορία και θεωρία της λογοτεχνίας στο Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου. Πρόσφατα εκδόθηκε το βιβλίο του *Παράλλαξι: Σύμμεικτα για τη Λογοτεχνία και τη Γλώσσα*.

λίωσε τους κανόνες της θεσμικής του κατοχύρωσης.

Από την προοπτική του σήμερα όλα αυτά φαίνονται κάπως ξεπερασμένα και ίσως υπερβολικά στην υπογράμμισή τους. Όπως το κείμενο αφομοιώνεται ταχύτατα από το υπερκείμενο, φαίνεται ότι και η γλώσσα μετατρέπεται βαθμιαία σε «υπεργλώσσα». Όποιες και αν είναι οι ιστορικές συντεταγμένες, τα πράγματα επιβάλλουν τη δική τους δύναμη και λογική. Είναι πολλοί εκείνοι που υποστηρίζουν ότι μετά την τρίτη μεγάλη επανάσταση στον χώρο των μέσων και της επικοινωνίας, που συνέβη τα τελευταία τριάντα χρόνια, δεν έχει νόημα να επιμένουμε τόσο πολύ στη συζήτηση για τη γλώσσα με τους παραδοσιακούς όρους. Πιστεύουν ότι χρειάζεται γενναίος αναπροσανατολισμός στη θεώρηση του προβλήματος, αφού τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας έχουν καταστήσει την έννοια «γλώσσα» κάτι εντελώς διαφορετικό από αυτό που ήταν στο παρελθόν. Με την ίδια λογική η παλιά μεταφυσική μπαίνει στο περιθώριο και αντικαθίσταται από τον υλισμό του καινούργιου μνημάτος.

Όσotόσο καμιά επανάσταση στα μέσα δεν επικρατεί στο κενό. Όπως διαβιβάζουν ορισμένοι θεωρητικοί των μέσων, το καινούργιο μέσο δεν καταργεί το προηγούμενο, απλώς του δίνει άλλη θέση και επομένως άλλη αξία στην ιστορία. Πράγμα που σημαίνει ότι το παρόν εξακολουθεί να υφίσταται την επίδραση του παλαιού μέσου ακόμη και όταν φαίνεται να το έχει ξεπεράσει. Η γλώσσα, που δεν είναι μόνον ένα ακόμη μέσο στην ανθρώπινη ιστορία αλλά ο καθοριστικός παράγοντας της ύπαρξής της, δεν πρέπει (και δεν μπορεί) να αντιμετωπίζεται εργαλειακά ή σχηματικά. Αναδρομή στην ιστορία της γλώσσας σημαίνει ότι αξιοποιούμε την τέχνη να κατανούμε το παρόν από την κωδικοποιημένη καταγραφή πληροφοριών και να ερευνούμε την αμείωτη ισχύ της δύναμης του λόγου στην εξέλιξη των ανθρώπινων πραγμάτων. Η μελέτη της γλώσσας σήμερα είναι απαραίτητη για την κατανόηση της ιστορίας, την ίδια στιγμή όμως είναι και απαραίτητη για την κατανόηση του κόσμου που αναδύεται από τη βίαιη παρέμβαση των νέων μέ-

σων στην πορεία της ανθρώπινης κοινωνίας.

II

Η ελληνική γλώσσα είναι μια γλώσσα παλαιά, ένα είδος αρχέτυπου για τον δυτικό πολιτισμό. Αυτό οφείλεται στην αύρα του κλασικού που την περιβάλλει. Τα θεμελιώδη κείμενα που συγκρότησαν τον πυρήνα του ευρωπαϊκού ανθρωπισμού γράφτηκαν στα αρχαία ελληνικά, πράγμα που καθόρισε και τη θέση της ελληνικής γλώσσας στην ιστορία του πολιτισμού. *Αρχαιότητα* και *γλώσσα* είναι τα κύρια συστατικά του αξιακού συστήματος που συγκροτήθηκε σε μεταγενέστερους χρόνους. Ιδιαίτερα στην Ευρώπη του 18^{ου} και του 19^{ου} αι. η γνώση των ελληνικών ήταν η απαραίτητη συνθήκη για την καλλιέργεια της σκέψης και την ανασύνταξη της μνήμης. Επιστήμη και στοχασμός, αλλά και όλο το πλέγμα της πολιτισμικής πράξης, έδινε προτεραιότητα στον κλασικό πολιτισμό συντηρώντας και έναν απεριόριστο θαυμασμό για το γλωσσικό του επίτευγμα.

Είναι επομένως αλήθεια ότι η ελληνική γλώσσα, ως καταγωγική γλώσσα του δυτικού πολιτισμού, δεν είναι μια ακόμη γλώσσα ή μια γλώσσα ανάμεσα στις άλλες. Η ελληνική γλώσσα είναι μια γλώσσα ξεχωριστή, όχι γιατί διαθέτει κάτι ιδιαίτερο εξ ορισμού ή γιατί της δόθηκε από την ιστορία η χάρη της περιούσιας γλώσσας αλλά γιατί *θέσει* (όχι *φύσει*) υπήρξε καθοριστικός παράγοντας στην ιστορική συγκρότηση του δυτικού ανθρώπου. Πρόκειται, όπως έχει ειπωθεί κατά καιρούς, για μια γλώσσα-πηγή, για ένα αρχέγονο και αξεπέραστο σημείο εκκίνησης, για ένα όριο που δεν επιτρέπει την υπέρβαση. Οι διατυπώσεις αυτές μεταφράζουν πολιτισμικές συμπεριφορές και ιδεολογικά φορτία αιώνων, φανερώνουν το θεσμικό κύρος της ελληνικής που συντηρήθηκε ακμαίο από τη μελέτη και χρήση κορυφαίων κειμένων.

Είναι φυσικά αυτονόητο ότι η προνομικός θέση της ελληνικής αναφέρεται αποκλειστικά στην αρχαία μορφή της. Όλοι οι μεταγενέστεροι σχηματισμοί θεωρήθηκαν είτε επιεικώς υποδεέστεροι (Βυζάντιο) είτε πλήρως αλλοτριωμένοι έναντι

της αρχικής τελειότητας (γλώσσα της οθωμανικής Ελλάδας). Από τη στιγμή που ο δυτικός πολιτισμός στήριξε το περιεχόμενό του στην παράδοση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (εκ παραλλήλου με εκείνη της ιουδαϊκής), αναπόφευκτα η γλώσσα ταυτίστηκε με τη δυνατότητα του αρχαίου λόγου να δημιουργεί έργα μεγάλης πνοής και υψηλού κάλλους. Έως και τον μόλις απελθόντα 20^ό αι. υπήρξαν λόγιοι, φιλόσοφοι και καλλιτέχνες (εντός και εκτός Ελλάδος) οι οποίοι αναζήτησαν στην αρχαία ελληνική γλώσσα την ιδανική (και ανεπανάληπτη) στιγμή όπου ο κόσμος βρήκε την πιο καίρια, σχεδόν ακαριαία, αποτύπωσή του. Το παράδειγμα του Χάιντεγκερ είναι, ως προς αυτό, το πιο επιφανές: αλλά και το πιο ακραίο. Κανείς άλλος δεν συνέδεσε με τόσο απόλυτο τρόπο την ανάδυση του Είναι με μία και μοναδική γλώσσα. Για τον Χάιντεγκερ μόνον η αρχαία ελληνική διατηρεί τη μνήμη του Είναι και μας φέρνει μέσα από τον λόγο της κοντά στην αυγή των πραγμάτων.

Σήμερα, στην εποχή του διαδικτύου, του υπερκειμένου και της γλωσσικής μονοκρατορίας των αγγλικών, η αίγλη της ελληνικής έχει υποχωρήσει και η επίδρασή της ξεθωριάζει. Όσο περνούν τα χρόνια οι ίδιες οι ανθρωπιστικές σπουδές υποβαθμίζονται, οι κλασικές γλώσσες ενδιαφέρουν μόνον κάποιους ειδικούς και η ιστορική γνώση διαλύεται από τη συνθλιπτική δημοκρατία της εικόνας. Τα αρχαία ελληνικά θεωρούνται όλο και περισσότερο μια παράξενη νεκρή γλώσσα που ενδιαφέρει κάποιους ιδιόρρυθμους αργοπορημένους επιστήμονες. Με την κυνικά πραγματιστική λογική της εποχής, η εκμάθησή τους είναι χάσιμο χρόνου. Υπήρχαν ωστόσο εποχές που τα πράγματα ήταν τελείως διαφορετικά. Δυο-τρεις αιώνες πριν, τα αρχαία ελληνικά δεν ήταν απλώς μια ξένη γλώσσα αλλά μια κλασική γλώσσα που στήριζε όλο το οικοδόμημα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ο ευρωπαίος πολίτης αποδεχόταν αυτή την οικειότητα την οποία και ενσωμάτωσε στις ανάγκες της κοινωνίας του. Η μελέτη των αρχαίων ελληνικών σε όλα τα επίπεδα, γλωσσολογικό, ιστορικό και φιλοσοφικό, αναπτύχθηκε ραγδαία και η διδασκαλία τους πέρασε σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Μέσα από αυτές τις διαδικασίες τα ευρωπαϊκά κράτη θεώρησαν εαυ-

τούς κληρονόμους του αρχαίου πνεύματος και θεματοφύλακες των κλασικών κειμένων

Σε αυτό το περιβάλλον οι Έλληνες λόγιοι αναζήτησαν από τον 18^ο αι. το περιεχόμενο μιας νέας ελληνικής ταυτότητας που θα συνέδεε το ένδοξο παρελθόν με το νέο κράτος, το οποίο θα ερχόταν να απαιτήσει μια θέση στον χώρο της φωτισμένης Ευρώπης. Σε αυτή την αναζήτηση έπρεπε να βρεθεί τρόπος να συμβιβαστούν τα εξής: η διεκδίκηση της κλασικής παράδοσης *κατά φύσιν και κατά νόμον* (φυλετικά, γεωγραφικά, πολιτισμικά και γλωσσικά αναδείχθηκε το αίτημα της συνέχειας), η αναγνώριση της σπουδαίας ευρωπαϊκής παρέμβασης στην αξιοποίηση αυτής της παράδοσης, αλλά μόνον ως προς την μεσολάβηση, η φιλοδοξία να αποδείξει το αναγεννημένο έθνος ότι είναι ο πραγματικός, άξιος και γνήσιος απόγονος του αρχαίου κλέους, το αγωνιώδες και μανιώδες εγχείρημα να εξοβελιστεί, να απωθηθεί, να σβήσει από την εθνική μνήμη (και από το εθνικό υποσυνείδητο) η εμπειρία της οθωμανικής κυριαρχίας για τέσσερις αιώνες και η φιλόδοξη ελπίδα ότι η ελευθερία θα συνεπιφέρει και την πνευματική αναγέννηση του ελληνικού έθνους.

Γύρω από αυτά τα ζητήματα αναπτύχθηκαν έντονοι διαμάχες που κράτησαν πολύ, διαμορφώνοντας έτσι ένα συγκρουσιακό πεδίο το οποίο γέμισε από τα χάσματα, τις αντιφάσεις και τις εμμονές ομάδων και ατόμων που διεκδικούσαν να προσδιορίσουν το περιεχόμενο και τη μορφή της νέας ελληνικής ταυτότητας. Οι διαμάχες δεν ήσαν απλώς φιλολογικές διενέξεις ή σχολαστικές ομφαλοσκοπήσεις. Από την αρχή, και με αναμφισβήτητο τρόπο, διοχέτευσαν στον δημόσιο χώρο πολιτικές πεποιθήσεις και ιδεολογικά προκρίματα. Ήδη πριν επισυμβεί ο πολύπλοκος τοκετός του ελληνικού κράτους οι κυρίαρχοι όροι του παιχνιδιού είχαν τεθεί κυρίως σε επίπεδο ιδεολογικό. Το αντικείμενο της σύγκρουσης ήταν η διεκδίκηση της εξουσίας με θεμελιώδες διακύβευμα τον ορισμό και τη διαχείριση της εθνικής ταυτότητας.

Δεν είναι επομένως παράδοξο το γεγονός ότι στη σφοδρή διένεξη για τη νοηματοδότηση του «ελληνικού», η γλώσσα ήρθε στο προσκήνιο και έγινε κρίσιμος παράγοντας για τη σύντηξη της εθνικής υπό-

στασης. Η άποψη που υποστηρίζει ότι η επικέντρωση στη γλώσσα ήταν απλή φορμαλιστική παρέκκλιση ή σκιαμαχία λογίων στις παρυφές των πραγματικών κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων παραβλέπει το μέγεθος των συμφερόντων και το βάρος των ιδεολογήσεων που κρίνονται στο συμβολικό πεδίο της γλώσσας. Το περίφημο «γλωσσικό» δεν υπήρξε ποτέ απλώς υπόθεση φιλολογική στην νεοελληνική ιστορία και η σημασία του δεν πρέπει να υποτιμάται στη διαμόρφωση αυτού που ορισμένοι ονομάζουν νεοελληνική συνείδηση.

Η γλώσσα εξαρχής υπήρξε για το εθνικό φαντασιακό το μέγα στοίχημα με την ιστορία, η μεγάλη υπόθεση που θα έκρινε την έκβαση της αναμέτρησης και της σύγκρισης με τους προγόνους, έχοντας θεατές τα «πολιτισμένα» ευρωπαϊκά έθνη. Από ιδεολογική σκοπιά υπηρέτησε αναμφισβήτητα και την ανάγκη υπέρβασης ή παράκαμψης της αδυσώπητης πίεσης να μετατραπεί το χάος σε ιστορική υπόσταση και συχνά έγινε όργανο παραπλάνησης στα χέρια της εξουσίας ή κυρίαρχων ομάδων στον χώρο της παιδείας και του πολιτισμού. Αυτά είναι πράγματα γνωστά, δεν εξαντλούν όμως το ζήτημα γιατί δεν συμπεριλαμβάνουν την απήχηση και τη σημασία τους στη συλλογικότητα που ονομάζεται κοινωνικό σώμα, όπως δεν υπολογίζουν σωστά την επίδραση των ιδεολογικών συμβολίσεων στον καθημερινό βίο των ανθρώπων.

Όπως και αν έχει το πράγμα, κι εδώ δεν είναι η στιγμή να συζητηθούν διεξοδικά τέτοια θεόρατα προβλήματα, είναι πασιφανές ότι η ελληνική ιστορία κατά τον 19ο και 20ό αι. διασχίζεται από το «γλωσσικό πρόβλημα» και τις ποικίλες μεταμορφώσεις του από εποχή σε εποχή. Τα ερωτήματα σε ποια γλώσσα θα μιλάμε, σε ποια γλώσσα θα γράφουμε και πώς θα συνδέσουμε το «τώρα» με το «τότε» είχαν, όπως είδαμε, τεθεί από τον 18ο αι. και απαντήθηκαν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, προκαλώντας βίαιες έριδες και σκληρές αντιπαραθέσεις. Το παράδειγμα της σφοδρής διένεξης των δύο σημαντικότερων στρατοπέδων, του Κοραή και του Κοδρικά, με όλες τις ενδιαφέρουσες πτυχές της αλλά και με όλον τον αβυσσαλέο βυζαντινισμό της, προσφέρει την πιο διδακτική αφήγηση για τις μεγάλες προσδο-

κίες που είχαν επενδυθεί στη μάχη για την «ορθή» γλώσσα του γένους.

Η διεύρυνση του προβλήματος και η ταυτόχρονη επιδείνωσή του ήρθαν όταν το γένος κατάφερε να αποκτήσει συγκεκριμένη κρατική οντότητα και έπρεπε αναπόφευκτα να μεριμνήσει για τους θεσμούς, τις κρατικές υπηρεσίες και γενικά για τον εθνικό του λόγο. Ποια γλώσσα θα χρησιμοποιούσε η εκπαίδευση, ο κρατικός μηχανισμός, η επιστήμη, η λογοτεχνία και γενικά η ελληνική πολιτεία; Θα ήταν μια γλώσσα που, κατά κάποιο τρόπο, θα αποτελούσε μεταγραφή της ομιλούμενης ελληνικής ή θα ήταν ένα σύνθετο κατασκεύασμα που θα αξιοποιούσε την αρχαία ελληνική ως τον φορέα ενός επίπνου ενοφθαλμισμού; Η διαμάχη πέρασε πια θεσμικά στην ίδια την υφή του νεότευκτου κρατιδίου και εγκατέστησε ένα βαθύτατο χάσμα που έκανε περίπου ενάμισι αιώνες να γεφυρωθεί, όπως πέρασε και στο εθνικό φαντασιακό προκαλώντας ένα τραύμα το οποίο δεν έχει ακόμη επουλωθεί τελειώς.

Το δίλημμα δημοτική ή καθαρεύουσα ταλάνισε τον εθνικό βίο προξενώντας πολλές κατά μέτωπο ή πλάγιες αντιπαραθέσεις με κυρίαρχη εκείνη της λογοτεχνικής γλώσσας που γρήγορα υιοθέτησε τη δημοτική και της επίσημης κρατικής γλώσσας που υιοθέτησε την καθαρεύουσα, την οποία επέβαλε συνολικά στις περισσότερες μορφές του κοινωνικού βίου. Η προφορική γλώσσα ακολούθησε τη δική της διαδρομή γιατί σε αυτήν εκ των πραγμάτων δεν μπορούσε να επιβληθεί άνωθεν το γλωσσικό υβρίδιο της καθαρεύουσας. Από την ιστορία του γλωσσικού ζητήματος μπορούμε σήμερα, εκμεταλλευόμενοι και τη χρονική απόσταση, να ξεχωρίσουμε ορισμένα καίρια γνωρίσματα που συγκρότησαν το ιδεολογικό υπέδαφος των συγκρούσεων και άντεξαν έως το τέλος, έως ότου δηλαδή και θεσμικά το ελληνικό κράτος, στη μεταπολιτευτική του περίοδο, αναγνώρισε την από καιρό πια κατασταλαγμένη κοινωνική πραγματικότητα.

Τα γνωρίσματα αυτά, στην πιο συντηρητικά φορτισμένη μορφή τους, μπορούν επιγραμματικά να διατυπωθούν ως εξής: α) η ελληνική είναι γλώσσα μοναδική και υπερτερεί κάθε άλλης γιατί μέσω αυτής έχει εκφραστεί ο σπουδαιότερος πολιτισμός στον πλανήτη γη, β) η ελληνική γλώσσα έχει εκ φύσεως την αποκλειστική

ικανότητα να διατυπώνει υψηλά νοήματα και μεγάλες αξίες, γ) η ελληνική γλώσσα, παρά τις ιστορικές περιπέτειες και τις φθορές που υπέστη στην εξέλιξή της, παραμένει ουσιαστικά μία και η αυτή, σε μια σχέση διαρκούς συνέχειας ανάμεσα στην αρχαία και στη σημερινή μορφή της, δ) η ελληνική γλώσσα είναι η μητέρα όλων των γλωσσών, από το ταμείο της έχουν δανειστεί πάρα πολλά όλες οι άλλες γλώσσες οι οποίες το μόνο που προσέφεραν ως ανταπόδοση ήταν να μας αντιδανείσουν τα δάνεια, ε) η ελληνική γλώσσα είναι καθαρή, αυτόνομη και αυτογενής, ανάδελφη γλώσσα ενός ανάδελφου έθνους.

Αναμφισβήτητα οι συναφείς θεωρήσεις είναι πιο περίπλοκες και διαφοροποιημένες από ό,τι περιγράφουν τα συγκεκριμένα γνωρίσματα. Επίσης, παράλληλα με αυτές, αναπτύχθηκε, σε όλη τη διάρκεια και επικράτεια του γλωσσικού ζητήματος, και ο ισχυρός αντίλογος που υπεράσπισε τη ζωντανή λαλιά, τη δημιουργική μείξη, την επιστημονική σοβαρότητα και την ιδεολογική μετριοπάθεια. Ωστόσο οι παρενέργειες του ιδεολογήματος της περιούσιας γλώσσας, και εμμέσως του περιούσιου λαού, δεν έχουν πάψει να παρεμβαίνουν συχνά στη διαμόρφωση της σύγχρονης ελληνικής ιδεολογίας.

Όταν μιλάμε σήμερα για τη γλώσσα, και την ιστορία της, ξαναθέτουμε ουσιαστικά το ερώτημα για το περιεχόμενο του «ελληνικού». Αυτό γίνεται με δύο τρόπους: ή για να ενισχύσουμε την ιδεολογική ανάγκη που ζητά την εθνική επιβεβαίωση σε μυθολογήσεις αντλημένες από το παρελθόν ή για να υποστηρίξουμε την κριτική-επιστημονική άποψη που θεωρεί τις μυθολογήσεις αυτές επικίνδυνες και προσβλέπει σε έναν λιγότερο εσωστρεφή και περισσότερο ανοιχτό ορισμό της ταυτότητας.

III

Από όσα προηγήθηκαν φαίνεται ότι το ενδιαφέρον για τη γλώσσα και την ιστορία της, πέρα από τα καθαρώς επιστημονικά και πολιτισμικά κίνητρα που στηρίζουν την ακμαία απόδοσή του, παρακινείται και συνδουλεύεται σήμερα από δύο άλλες, αποκλίνουσες, τάσεις: η πρώτη μελετά τη γλώσσα στα συμφραζόμενα της ιστορίας

των μέσων και της θεωρίας της επικοινωνίας και η δεύτερη εξετάζει τις εξωγλωσσικές χρήσεις της γλώσσας στα συμφραζόμενα της εθνικής ιδεολογίας, της φυλετικής ιδιαιτερότητας και του πολυπολιτισμού. Και στις δύο περιπτώσεις, αλλά για διαφορετικούς λόγους, η εξεύρεση επιχειρημάτων είναι υποχρεωμένη να καταφύγει στην ιστορία για να τεκμηριώσει τις απόψεις και τους ισχυρισμούς της. Όταν βέβαια η διαμάχη εκτονώνει ισχυρές αλλά θολές ιδεολογικές αντιθέσεις και αντιπαράθετοι ερασιτεχνικές γλωσσικές θεωρήσεις, η προσφυγή στη μαρτυρία της ιστορίας, που γίνεται συχνά με επιλεκτικό και αμέθοδο τρόπο, και γενικά η επίκληση του παρελθόντος, παρέχουν άφθονο υλικό για την άσκηση της ρητορικής τέχνης αλλά ελάχιστες αποδείξεις για την αξιοπιστία των επιχειρημάτων.

Στην ελληνική επικράτεια, εξαιτίας ακριβώς της ισχυρής ιδεολογικής φόρτισης που έχουν τα γλωσσικά ζητήματα και, κυρίως, τα ζητήματα που αναφέρονται στην ιστορία της γλώσσας, η ανάγκη για σοβαρές επιστημονικές προσεγγίσεις έχει επισημανθεί αρμοδίως. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία και αποσπασματική είναι και αργή στην παρακολούθηση των εξελίξεων στο πεδίο αυτό. Η έκδοση, επομένως, το 2001 από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας και το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), της μονότομης και ογκώδους (1200 περίπου σελίδες) *Ιστορίας της Ελληνικής Γλώσσας. Από τις Αρχές έως την Ύστερη Αρχαιότητα* (επιμέλεια: Α.Φ. Χρηστίδης) εμφανίζεται στην κατάλληλη στιγμή και έρχεται να ανταποκριθεί σε ένα μεγάλο κενό. Είναι η πρώτη φορά που Έλληνες και ξένοι επιστήμονες αναλαμβάνουν να αντιμετωπίσουν συλλογικά την ιστορία της ελληνικής γλώσσας σε τέτοια έκταση, τόσο από πλευρά και με τόσο συστηματική αξιοποίηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Το εγχείρημα είναι αναμφισβήτητα τολμηρό και θαυμαστό γιατί παρέχει έργο που έχει ως πρότυπο τα έργα «μεγάλης πνοής».

Στις εννέα μεγάλες θεματικές ενότητες της *Ιστορίας* βλέπουμε να εκτυλίσσονται διάφορα επεισόδια στην εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας με κέντρο πάντα την αρχαία ελληνική. Γύρω από αυτό το κέντρο πλέκεται ένας ιστός που επιτρέπει

την προσέγγιση του αντικειμένου από πολλές επιστημονικές προοπτικές: ιστορική πορεία της αρχαίας ελληνικής, ινδοευρωπαϊκή γλωσσική οικογένεια, οι προελληνικές γλώσσες, αλφάβητο, αλφαριθμητισμός και προφορικότητα, οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι, δομή και εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής, επαφές με άλλες γλώσσες, το ευρύτερο πολιτισμικό και γλωσσικό πλαίσιο της αρχαιότητας, οι τύχες της αρχαίας ελληνικής κ.ά. Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι ο αναγνώστης εκτός από τον τίτλο πρέπει να προσέξει και τον υπότιτλο και να κατανοήσει ότι η παρούσα έκδοση δεν εμφανίζεται ως γενική ιστορία της ελληνικής γλώσσας αλλά ως αναλυτική και ενδελεχής ιστορία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Αυτό είναι φανερό ακόμη και στο Παράρτημα του έργου όπου κυριαρχούν θέματα όπως: τονισμός και στίξη της αρχαίας ελληνικής, παροιμίες και αποφθέγματα, γλώσσα των καταδέσμων, επιστολογραφία, αισχρολογία κ.ά. Υποδειγματικά και ιδιαίτερα χρήσιμα για τον αναγνώστη, είναι στο τέλος του έργου τα παραρτήματα που περιλαμβάνουν τις «Αρχαίες Πηγές», το «Γλωσσάρι», τα «Σύμβολα του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου», την «Εξέλιξη του Φωνητικού Συστήματος της Ελληνικής» και τα «Ευρετήρια».

Η κρίση για την καθαρά επιστημονική ποιότητα των κειμένων ανήκει φυσικά στους ειδικούς, μολοντί η δόμηση και η παρουσίαση του έργου, καθώς και τα ονόματα των συνεργατών, παρέχουν ικανά εχέγγυα για την αξιοπιστία του. Εδώ κρίνεται, περιφερειακά, η γενικότερη σημασία του για πολλές άλλες επιστήμες και η αξία του για τη συζήτηση που διεξάγεται ακόμη σήμερα στον κοινωνικό χώρο και συνδέει τη «γλώσσα» με τη συγκρότηση συλλογικών μύθων ή διεκδικήσεων, με ιδεολογικές χρήσεις, με εθνικές ανάγκες, με κοινωνικές διαφορές και με επικοινωνιακές μεταβολές. Είναι σχεδόν αυτονόητο ότι σε έναν συλλογικό τόμο και διαφορές γραφής και ύφους θα υπάρχουν και άνιση αξία συμμετοχές. Η καθοριστική ωστόσο παρουσία του επιστημονικού επιμελητή (κυρίως με τις εισαγωγές του σε κάθε ενότητα) συμβάλλει στην εξισορρόπηση του υλικού και στη σύνθεση ενός σχετικά αρμονικού μωσαϊκού. Τα συλλογικά άλλωστε έργα διαφέρουν ριζικά από το έργο ενός συγγραφέα ο οποίος έχει ευρύτερο σχεδιασμό,

ευρύχωρη έμπνευση, αφηγηματική εύροια και προσωπική στρατηγική στη σύλληψη και στην πραγμάτωση ενός έργου που θα φέρει το ίχνος της δικής του επίνοιας. Θα λέγαμε ότι είναι δύο διαφορετικά πράγματα και ως προς τη λογική της συγγραφής τους και ως προς την αισθητική της γραφής τους και ως προς τις ανάγκες που φιλοδοξούν να καλύψουν.

Η *Ιστορία* φιλοδοξεί να καλύψει πάρα πολλά και αυτό γίνεται ορισμένες φορές εις βάρος της σαφήνειας, της επαρκούς πληροφόρησης και τεκμηρίωσης αλλά και της επιστημονικής αφήγησης. Τα σχετικά λ. χ. με το αλφάβητο στην αρχαιότητα καθώς επίσης και τα σχετικά με τη γραφή στην κλασική εποχή ή με την ιστορία της ρητορικής είναι πολύ φτωχά για να ικανοποιήσουν την περιέργεια ενός αναγνώστη που θέλει να κατανοήσει τι σήμαινε για τον άνθρωπο και την κοινωνία η διείσδυση της γραφής στην καθημερινότητα, ποιες δραστηριότητες προκάλεσε, τι συμπεριφορές επηρέασε και τι κοσμοειδωλο δημιούργησε. Σε ορισμένες περιπτώσεις η υπερβολικά εξειδικευμένη παρουσίαση και η σχεδόν τεχνοκρατική προσέγγιση, συνδυασμένες με την αναγκαστική συντομία που επιβάλλει ο ίδιος ο εκδοτικός σχεδιασμός του έργου, καθιστούν τα κείμενα στενόχωρα και ανελαστικά, ένα είδος καταγραφής πληροφοριών που γίνεται με φανερή την αγωνία να μην παραλειφθεί τίποτε σημαντικό.

Όλα αυτά βέβαια είναι συγγνωστά σε ένα εγχείρημα τέτοιου βεληνεκού και δεν πρέπει να διογκωθούν και να μειώσουν τη σημασία ενός έργου που διακρίνεται για την επιστημονική του εγκυρότητα. Όπως και αν έχει το πράγμα, την ακραιφνώς επιστημονική αξιολόγηση των κειμένων θέλουμε να ελπίζουμε ότι θα την αναλάβουν διεξοδικά άλλοι αρμοδιότεροι. Εδώ πρέπει να περιοριστούμε στο θέμα «ιστορία και γλώσσα», αφού άλλωστε, όπως επισημαίνει και ο επιμελητής, «Δεν υπάρχει γλώσσα εκτός ιστορίας, όπως δεν υπάρχει ιστορία χωρίς γλώσσα» (σελ. 4). Πιο συγκεκριμένα ενδιαφέρει να δούμε ορισμένα φαινόμενα στον ιστορικό χρόνο που έχουν συνδεθεί, και κατά περιπτώσεις, εξακολουθούν να συνδέονται με διάφορες πτυχές και χρήσεις του μέσου που ονομάζουμε «γλώσσα». Η αφορμή που μας προσφέρει η *Ιστορία* είναι ευπρόσδεκτη γιατί, ενή-

μερη καθώς φαίνεται των ιδεολογικών στρεβλώσεων, δεν μας αναγκάζει να ξαπλώσουμε στην προκρούστεια κλίνη της «εθνικής ανάγκης». Αντίθετα παρέχει πολλά ενδόσιμα για περαιτέρω διερευνήσεις και συσχετισμούς στο σταυροδρόμι όπου γλώσσα και ιστορία συναντώνται και αλληλενεργούν. Από αυτή την αλληλόδραση αξίζει να απομονώσουμε κάποιες, κατά τη γνώμη μας σημαντικές, στιγμές και να τις δούμε, έστω και με τις συνοπτικές διαδικασίες αυτού εδώ του κειμένου, με βασικό κίνητρο τη σημασία τους για τις συζητήσεις περί γλώσσας σήμερα.

Μπορεί το αντικείμενο να είναι η αρχαία ελληνική και η μελέτη της να επικεντρώνεται σε πολλές προσεγγίσεις, που δεν εκκινούν πάντοτε από ταυτόσημες θεωρητικές αρχές ή μεθοδολογικές προϋποθέσεις, στο σύνολό της όμως η *Ιστορία* φαίνεται να συντάσσεται με εκείνη την άποψη που ερευνά το φαινόμενο της γλώσσας από διάφορες επιστήμες και διαφορετικές κάποτε επιστημονικές θεωρήσεις χρησιμοποιώντας εκείνα τα ερμηνευτικά εργαλεία που στηρίζονται στην καλή γνώση του πεδίου έρευνας, τη συστηματική παρακολούθηση των σχετικών συζητήσεων και τη νηφάλια διεύρυνση των πορισμάτων για να συνδεθούν με το ευρύτερο πλέγμα του πολιτισμού. Με άλλα λόγια το φαινόμενο «γλώσσα» αντιμετωπίζεται σε ένα πλαίσιο όπου η έρευνα έχει επίγνωση των επιστημολογικών της δυσκολιών, των ερμηνευτικών της κενών και των θεωρητικών της αποριών. Το προσκήνιο βέβαια καταλαμβάνουν, κατά κύριο λόγο, τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας, της έρευνας εκείνης που αρύεται το υλικό της από άμεσες πηγές (διάφορα αρχαιολογικά ευρήματα, επιγραφές, παπύρους κλπ.) και, κατ' ανάγκην από έμμεσες μεταγενέστερες πηγές.

Στα στοιχεία που συλλέγονται με πολύ κόπο και μετά από μακρόχρονη μελέτη βασίζονται τα επιχειρήματα, οι αποδείξεις και οι υποθέσεις των επιστημόνων που εξετάζουν το μέγιστο φαινόμενο της γλώσσας (κυρίως στις εκφάνσεις της ομιλίας, της γραφής και της ανάγνωσης). Το επόμενο σημαντικό βήμα είναι να συνδεθούν τα ευρήματα και τα συναφή συμπεράσματα με άλλες δραστηριότητες του καθημερινού βίου στην αρχαιότητα και να εκτιμηθεί η σημασία τους για τη διαμόρ-

φωση και εξέλιξη του αρχαίου πολιτισμού. Συνεπώς, από την ανάγνωση της *Ιστορίας*, συνάγονται τρεις τουλάχιστον χρήσιμες διαπιστώσεις: α) κάθε επιστημονική μελέτη που ασχολείται με μια συγκεκριμένη επιμέρους πλευρά από την ιστορία της γλώσσας πρέπει να παραπέμψει σε μια ευρύτερη θεώρηση του φαινομένου «γλώσσα», β) ο επιστημονικός λόγος για το φαινόμενο αυτό πρέπει συστηματικά να γνωρίζει και να αξιοποιεί τις υπάρχουσες κάθε φορά πληροφορίες που η έρευνα προσκομίζει από άμεσες και έμμεσες πηγές και γ) το τελικό επιστημονικό υλικό δεν πρέπει να μένει εκτός συμφραζομένων, εκτός δηλαδή του πολιτισμού που το παρήγαγε και εκτός του πολιτισμού που το χρησιμοποιεί κάθε φορά. Χωρίς αυτή τη σύνδεση ο επιστημονικός λόγος θα μένει στην απλή καταγραφή των πηγών και δεν θα προχωρήσει στην καθολικότερη ερμηνεία τους, πράγμα απόλυτα αναγκαίο, όσο και δύσκολο και επισφαλές, αν θέλουμε να κατανοήσουμε τον κόσμο και τον πολιτισμό μέσα στα οποία η γλώσσα αυτή έλαβε υπόσταση.

Πέραν αυτών των επιστημολογικών διαπιστώσεων η ανάγνωση της *Ιστορίας* συνεισφέρει πολλά, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα ή με πλάγιες υποδείξεις, στην αντιμετώπιση δύσκολων ζητημάτων που έχουν συνήθως και ιδεολογικές προεκτάσεις. Για παράδειγμα η μελέτη της αρχαίας ελληνικής αποδεικνύει, για μια ακόμη φορά, ότι δεν υπάρχει μία γλώσσα που θα μπορούσε να θεωρηθεί αρχική, ανώτερη, μεγάλη, πλούσια, καθαρή και επιφορτισμένη να εκπληρώσει το πεπρωμένο του ανθρώπινου πολιτισμού. Όποια και αν είναι τα επιτεύγματα του πολιτισμού μιας εποχής δεν οφείλονται στην ίδια τη γλώσσα, ως εάν η γλώσσα να διαθέτει αφ' εαυτής κάποιο ιδιαίτερο προνόμιο ή να έχει εκ φύσεως κάποιο σπάνιο χάρισμα. Η γλώσσα είναι η χρήση της, όπως θα έλεγε ο Βιτγκενστάιν.

Τον πολιτισμό και τα μεγάλα έργα του τον δημιουργούν οι άνθρωποι, οι ιστορικές συγκυρίες και πλήθος άλλοι απροσδιόριστοι παράγοντες που συνεργάζονται σε μια συγκεκριμένη κορύφωση και πύκνωση της ροής του χρόνου. Η γλώσσα από μόνη της δεν μπορεί να δημιουργήσει τίποτε αν δεν συναντηθεί με την εύνοια της ιστορίας και την ακμή της αν-

θρώπινης κοινωνίας. Ως εκ τούτου οι γλώσσες δεν μπορούν να διακριθούν σε μικρές και μεγάλες, σε πλούσιες και φτωχές, σε καθαρές και μολυσμένες, σε ανώτερες και κατώτερες, σε άγριες και πολιτισμένες, σε παρθένες και πόρνες, σε δανειστικές και σε δάνειες. Η γλώσσα είναι μια μεγάλη διαθεσιμότητα. Επειδή ακριβώς το διαθέσιμό της είναι απεριόριστο γίνεται φορέας όλων των ανθρωπίνων σκέψεων, παθών και επιθυμιών. Αν παραδεχτούμε κάτι τέτοιο, τότε θα αποφύγουμε την παγίδα να φορτώσουμε στη γλώσσα τις δικές μας αμαρτίες. «Οι γλώσσες», έλεγε ο Ρουσό, «προσαρμόζονται φυσιολογικά στις ανάγκες των ανθρώπων αλλά ζουν και μετασχηματίζονται σύμφωνα με τη μεταβολή αυτών των αναγκών».

Παράλληλα με αυτές τις σκέψεις η ανάγνωση της *Ιστορίας* αναδεικνύει με πολλούς τρόπους την άποψη που υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει μια απλή, μοναδική και αντικειμενική θεώρηση της γλώσσας, ότι όπως όλα τα δεδομένα του πραγματικού έτσι και η γλώσσα υπόκειται στις μεταβολές του χρόνου και στους μετασχηματισμούς της θεσμικής σύμβασης. Μεταφέροντας πρόχειρα το σχήμα του Τόμας Κουν για τις επιστημονικές επαναστάσεις, μπορούμε κατ' αναλογία να πούμε ότι κάθε εποχή διαμορφώνει το δικό της «παράδειγμα», σύμφωνα με το οποίο αναπτύσσονται αντίστοιχες θεωρίες για το γλωσσικό φαινόμενο. Θα συμπληρώναμε ότι πολύ συχνά οι θεωρίες αυτές επηρεάζονται και από πολλούς άλλους παρεμφερείς επιστημονικούς αλλά και εξω-επιστημονικούς παράγοντες όπως συμβαίνει πάντα με τα προϊόντα του ανθρωπίνου λόγου. Γιατί είναι ακατανόητη απλούστευση να πιστεύει κανείς ότι υπάρχει ένα είδος καθαρής, αντικειμενικής επιστήμης η οποία μπορεί να ασκείται στο κενό, ανεπηρέαστη από αυτό που συνεκδοχικά ονομάζουμε «ζωή». Όπως λοιπόν όλα τα πράγματα του κόσμου τούτου έτσι και η γλώσσα καιροφορεί. Ακολουθεί τον καιρό, είναι εποχική, είναι δημιουργός και έργο του ανθρώπου, φαινόμενο το οποίο, σύμφωνα με την ηρακλείτεια ρήση «μεταβάλλον αναπαύεται». Κατά κάποιο παράδοξο τρόπο παραμένει η ίδια τη στιγμή που πορεύεται αενάως διαφορετική. Αυτή είναι η φύση της: να ακολουθεί πάντα τις τροπές του καιρού.

Από τα προηγούμενα συμπεραίνεται ότι η γλώσσα είναι ουδέτερη, οι χρήσεις της όμως και άπειρες είναι και φορτισμένες με τις ανθρωπίνες υποθέσεις και προθέσεις, ιδιαίτερα μάλιστα όταν αυτές έχουν πολιτική, θρησκευτική ή ιδεολογική παρακίνηση. Από αυτόν τον κανόνα δεν ξέφυγε η αρχαία ελληνική. Ακριβώς λόγω της πολιτισμικής και ιστορικής ιδιαιτερότητάς της υπηρέτησε συχνά διάφορα και αντίθετα «παράδειγματα» της κάθε εποχής. Η *Ιστορία* παρακινεί να διευρύνουμε την προοπτική και, χρησιμοποιώντας την ως μεθοδολογικό εργατήριο, να δούμε τις τύχες της ελληνικής στους αιώνες που ακολουθούν την ύστερη αρχαιότητα και κυρίως να συζητήσουμε εκ νέου ορισμένα σοβαρά ζητήματα της «γλώσσας» στη νεότερη Ελλάδα.

Τέτοια ζητήματα, εκτός από τις περιπέτειες του περίφημου «γλωσσικού», είναι εκείνα που αναφέρονται στην ιστορική συνέχεια (της γλώσσας, του πολιτισμού και της φυλής), στην ενότητα και ομοιογένεια της ελληνικής παρά τις ιστορικές αντιξοότητες και φθορές, στην καθάρτητα του ελληνικού ιδιώματος παρά τους πολλαπλούς γλωσσικούς ενοφθαλισμούς από άλλες γλώσσες, στη γλωσσική ορθοδοξία, η οποία συνήθως παραπέμπει στη θρησκευτική ή ιδεολογική ορθοδοξία και τέλος στη μεγάλη εκκρεμότητα που ονομάζεται «εθνική ταυτότητα». Στο ίδιο πλαίσιο εξακολουθεί να προκύπτει συνεχώς, για διάφορους λόγους που έχουν να κάνουν με το ελληνικό συλλογικό υποσυνείδητο, η σχέση της σημερινής ελληνικής με την αρχαία γλώσσα, ενώ από τη θεαλλώδη αντιπαράθεση δημοτικής-καθαρεύουσας περιφέρονται κάποια παράταιρα απομεινάρια που δίνουν ασχόληση σε αργόσχολους της γλωσσικής ορθότητας. Όσο και αν φαίνεται παράξενο, όλα αυτά τα ζητήματα επανακάμπουν όταν κανείς διαβάσει επιμελώς τα κείμενα της *Ιστορίας*. Αυτό είναι αξιοπρόσεκτο, αφού αποδεικνύει για μια ακόμη φορά ότι, παρά το πέρασμα του χρόνου, είναι αδύνατο να μιλάει κανείς στην Ελλάδα για εθνική ταυτότητα χωρίς να την συνδέει με την εθνική γλώσσα και είναι αδύνατο να γίνει αυτό χωρίς να ανακαλούνται τα αρχαία ελληνικά, συνήθως για να απαντηθούν ετεροχρονισμένα σημερινά προβλήματα.

Αναμφισβήτητη είναι κατανοητά, σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο το ενδιαφέρον, η αγάπη και η μέριμνα για τη γλώσσα, ακόμη και η ευθύνη για το ιστορικό της βάρος, ακόμη και η αγωνία για τον εθνικό της ρόλο, δεν είναι όμως κατανοητά ο ιδεολογικός φανατισμός και η πολιτική εκμετάλλευση, η κακοποίησή της για φτηνές ψυχολογικές αναπληρώσεις, η αναγωγή της σε μύθο, εικόνα ή σύμβολο για τη φυλετική ταυτότητα. Κάποτε θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η γλώσσα χρειάζεται καλούς και ευφάνταστους χρήστες και όχι προστάτες, ότι η γλώσσα ακμάζει όσο ακμάζει ο πολιτισμός και όχι το αντίστροφο.

Σήμερα που τα αρχαία ελληνικά υπάρχουν συνήθως μόνον ως αφορμή για μεταφράσεις στην καθομιλουμένη, είναι καιρός να επιστρέψουμε στην ιστορία τους για να κατανοήσουμε πώς φτάσαμε στην ηλεκτρονική εποχή κατά την οποία τα υπόλοιπα μέσα επικοινωνίας έχουν μεταβάλλει τη γλωσσική συνθήκη και έχουν ανατρέψει τις επικοινωνιακές συμβάσεις. Η αναδρομή στο παρελθόν δεν αξίζει μόνον γιατί αιτιολογεί την εξέλιξη και την κατάληξη αλλά και γιατί παρέχει απρόσμενα αποδοτικά εργαλεία για καινούργιες κατανοήσεις και ερμηνείες. Όσο δύσκολο είναι να εννοήσουμε το τέλος της πορείας άλλο τόσο δύσκολο είναι να εννοήσουμε την αρχή της. Πολλά ωστόσο από τα μεγάλα μυστικά της όλης ιστορίας δεν κρύβονται στο εντυπωσιακό τέρμα αλλά στην αδιανόητη, με ιστορικούς όρους, εκκίνηση. Είναι όντως ευτύχημα ότι η *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, με την εμφάνισή της, έθεσε πάλι όλα αυτά τα κρίσιμα ζητήματα στο επιστημονικό τραπέζι.